

משיח עבדקן – או צל גללי החמור?

יעקב אשבל

בעבודתי עם בני נוער אני נתקל בשלושה סוגי נערים ונערות: לראשון, הנדיר ביותר, משתייכים הצדיקים. יחידי הסגולה צדיקי ה'שכבה', שליבם חפץ רק בתורה. הסוג השני, נדיר מעט פחות, הם הנערים שהולכים כל היום בשרירות ליבם, למען ספות הרווח את הצמאה, עד כדי שעלולים אנו לחשוב ש'לא יאבה ה' סלוח לו' עד אשר יבואו לציון קברו של ר' נחמן ויחבשו כיפת פונפון לראשם. הסוג השלישי, שהוא הרווח ביותר, הוא הסוג שעסוק כל היום בלדבר על היצרים שלו ("אני שומר נגיעה" / "אני לא שומרת נגיעה"), אבל חושש מלממש אותם, וגם אם הוא מממש אותם הוא עושה זאת בסתר, וחושש שמא יבולע לו.

במאמר זה, אנסה לרקוד בין שלושת הטיפוסים הנ"ל, ולברר את היחס שלי כלפי אותם כוחות תוהו שנערים מסוימים מוכנים לגלות מתוכם לבין הבחירה היותר יהודית לכאורה של האנשים מהסוג הראשון: הבחירה בברית, בספרים, באורות הגלותיים-מעט של דף הגמרא ותפילה במניין בשעות בוקר מוקדמות.

נידה, חלה והדלקת הנר

פתגם שתמיד היה נראה לי מסתורי ומחריד כאחד, הוא: "על שלוש עבירות נשים מתות בשעת לידתן: על שאינן זהירות בנידה, בחלה ובהדלקת הנר". המשנה במסכת שבת למעשה מבטאת, או מעגנת, את מעמדן של שלוש המצוות שנחשבות, כך מסתבר, למצוות העיקריות בין אדם למקום, ומגדירות את האדם ברחוב הישראלי כ'דתי' או 'חילוני' עד ימינו אנו: שמירת השבת, טהרת המשפחה וכשרות המזון. דווקא שלושת אלו ולא אחרות: לא תפילה וברכות, לא לימוד תורה ('כנגד כולם'?), לא ציצית ולא נטילת ידיים. שמא נגיד שהסיבה לכך שמצוות תלמוד תורה או תפילה לא מופיעות במשנה זו כמצוות קריטיות, היא מפני שהמשנה עוסקת בנשים, שעל פי רוב לא נחשבות כחייבות בתורה ותפילה (או כמעט שלא)? איני סבור כן. הרי עד היום הקטלוג החברתי ל'דתי' ו'חילוני' נעשה בדרך כלל על פי שלוש המצוות שהמשנה מונה. אני מכיר אנשים רבים שנחשבים חברתית כ'דתיים', למרות שאינם מקפידים להתפלל את כל התפילות, מכיון שהם שומרים את שלושת המצוות הנ"ל.

המשנה מצביעה בדרכה המיוחדת על חוט משותף שחורז את שלושת המצוות הנ"ל: האישה. בקבלה, האישה משמשת רבות כסמל לייצוג כוחות התוהו בעולם: יצרים, תשוקות, גופניות ופיתוי. כרובד ראשון, ניתן להגיד שמטרתן העיקרית של מצוות שבין אדם למקום, ושל היהדות בכלל, היא סובלימציה (עידון) של שלושת התאוות הגדולות של האנושות: תאוות המין (נידה), תאוות המאכל (חלה) ותאוות הממון כייצוג של הרצון לשליטה בלתי-מוגבלת (הדלקת הנר – מצוות השבת). היהודי נבחן כיהודי כאשר הוא מסוגל להגביל ולרסן את שלושת הדחפים הללו, שאם-לא-כן עלול הוא להיות בהמי לחלוטין: את תאוות המין ירסן באמצעות הכנסתה להקשר רחב יותר של משפחה, נאמנות וזוגיות ארוכת-טווח הכוללת איפוק, ריסון ומתן מקום לאחר. את תאוות האכילה ירסן באמצעות כללים המגדירים היטב מה מותר לאכול ומתי, כולל הצורך להתחלק עם הזולת במאכלים (כהנים, לויים ועניים). את תאוות הממון, כמייצגת את רצון האדם לשלוט ולנכס את הכל לעצמו, ירסן באמצעות איסור המלאכה, והבנה שהוא פרט אחד בלבד במארג השלם שמתקיים בתוך עולמו של הקב"ה.

המין הנשי נקרא לעתים מזומנות בחברה המערבית 'המין החלש'. אך על פי הקבלה, האישה דווקא מזוהה כשייכת למידת הגבורה, לכוח, לעוצמות. אולי מפני שבני האדם מתקשים להתמודד עם הכוחות החזקים שבתוכם, הם מתייחסים אליהם כ'חולשות אנוש', אך למעשה הרצון לגבורה, שמתבטא במיניות, אכילה (ושפיכות דמים של בעלי החיים לצורך כך) וכסף, הוא דווקא סממן לעוצמה האנושית. לעתים מזומנות אנו נוטים לראות בחוקים שונים (גם דתיים) כלים שנועדו לרסן את הבהמי שבאדם, את הדחפים והיצרים, אך ניתן לקרוא את המשנה גם בקריאה שלא מבקשת להגביל ולרסן את הצד העוצמתי שבאדם, אלא דווקא להכיל אותו בתוך מסגרות שיאפשרו לבטא את העוצמות הללו ללא חשש. כמו ילד פעלתן במיוחד, שכאשר הגבולות ברורים לו – הוא יכול לשחק ולהשתולל בתוכם בלי סוף ממש. פעמים מספר בכתבי האר"י, מתוך העיסוק בשאלת היצרים לעומת העידון והכפיפות לא-ל, מוזכרת ההתייחסות לתשוקות ולדחפים ה'בהמיים' כאל מי שלעתיד לבוא יהיו גבוהים יותר מהאמונה, הענווה והעידון, בסוד 'אשת חיל עטרת בעלה' (כלומר: גבוהה מהגבר, המייצג את המוסר והסדר החברתי). ומכאן מובן למה דווקא שלושת המצוות שהוזכרו לעיל, כמצוות ששייכות לתאוות האדם – הן הקובעות האם אדם הוא דתי. דווקא הן, ולא התפילה או תלמוד התורה. לעומת פרויד שראה את הדת, החוק והמוסר כנועדים לעדן את הדחפים הבהמיים שבאדם, אני חש שהתורה לא מבקשת 'לעדן' ולהחליש את היצרים של האדם, אלא להיפך, להגביל אותם כדי לאפשר את הגילוי המלא של כל האנרגיות הללו בשלב מאוחר יותר.

שחורה אני – ונאוה

האדמו"ר הזקן, בפירושו על שיר השירים, עוסק בפירוש הפסוק "שחורה אני ונאוה בנות ים, כאהלי קדר, כיריעות שלמה". הרעייה פונה אל בנות ירושלים – אלו הן הנשמות הטהורות, שעדיין לא ירדו לעולם הזה ולא התלכלכו בכל הקליפות והטומאות שנמצאות בו – ואומרת להן: שחורה אני! אבל נאוה! אני יותר יפה מכן! אתן בנות ירושלים – ה'בנות הטובות', הסטריליות, שלכאורה לא שייכות ללבאנט הדביק הזה, מלא היצרים הססגוניים – ואילו אני שחרחורת, כהת עור. וכפי שהיא אומרת בפסוק הבא: "אל תראוני שאני שחרחורת, ששזפתני השמש!". אני שחורה מפני שהשמש שזפה אותי! אני שחורה, ומגעילה, ומלוכלכת, בגלל שאני מוכנה להיחשף לאור האדיר של השמש, ולא רק לתאורת הנאונים החיוורת של בית המדרש. "בני אמי ניחרו בי, שמוני נוטרה את הכרמים! כרמי שלי לא נטרתי!" כן! אני נוגעת בחומרים החזקים של החיים, באורות המסנוורים! אני לא אישה קטנה, עקרת בית! אני מוכנה לצאת החוצה. אך אבויה! בני אמי, החברה המגבילה, הפטריארכלית, ההיררכית, חסרת המעוף, נטולת ההשראה, ששוללת את עצמאותי וגילוי האנרגיות שבי, כועסת עליי ("ניחרו בי"), שמה אותי לשמור על כרמי אחרים, אך את כרמי שלי, את גופי שלי – לא נטרתי ולא טיפחתי. אני סתם שחורה ומפויחת, ולא ים-תיכונית יפהפיה, רק בגלל שלא נתת לי לטפח את עצמי! בני אמי, ה'יהודים הטובים', אתם האשמים בכך שאני רק שחורה ומכוערת, ולא זכיתי לגלות את יופיי באופן שגם בני אדם, בני מעלה, יוכלו להכיר בו ולשבח אותו.

בשפה הקבלית, 'בני אמי' הם הביטוי הקשוח של האמא החונקת. אין כאן אבא, שמסמל את הפוטנציאל וההשראה. אין את הברקת מידת ה'חכמה', את היכולת להכיל מורכבויות וניגודים. השכינה הקדושה (המלכות דאצילות), שירדה מרום האצילות והפכה לעתיק יומין של עולמות ב"ע, ירדה למעשה אל הקליפות (במידה מסויימת), בסוד 'רגליה יורדות מוות'. היא פונה אל בנות ירושלים, אל הנשמות שהן בחינת מלכות שנמצאות בעיבור באצילות, שהן בחינת לאה, בחינת ירושלים, ואומרת להן: אל תראוני שאני שחרחורת! אני שחורה מפני ששזפתני השמש, שנחשפתי לאור המקיף הגדול. כל כך גדול עד כדי שהוא מסנוור, מעורר ומחשיך. אני שחורה כאהלי קדר, כמו ריעות בית המקדש, כמו המקיפים של המקום שהופך בהמיות לקרבן עולה כליל לה', המקום שהופך חיבור זכר ונקבה לעיני כל העם לא לפריצות, אלא לקדושה. אני שחורה כיריעות שלמה – המלך שהשלום שלו, שעושה שלום בין עליונים ותחתונים. זהו מקיף כל כך עליון, שהוא למעלה מסדר והשתלשלות. כלומר, למעלה מהפילוגים של העולם הזה בין טומאה וקדושה, למעלה מההיררכיה של בנות ירושלים. 'בנות ירושלים' הן כוחות שנמצאים בתחתית ההיררכיה, הרבה מתחת ל'בני אמי' המהוגנים וההיררכיים.

מהו הפתרון? האם על יהודי להיכנע ליצריו הנמוכים ביותר? האדמו"ר הזקן מציג פתרון בדמות 'מצוות הלא תעשה': החידוש שהאדמו"ר הזקן מציג, הוא שמצוות לא תעשה אינן השתחררות מהתאוות האנושיות. להיפך – הן שימור של יחסים חמים איתן. על גבי רוב ארונות הקודש בבתי כנסת מדובר על רצח, חמדנות, ניאוף וגניבה. עלוני השבת והשו"תים האינטרנטיים כוללים תיאורים מאוד צבעוניים של התמכרות לאתרי תועבה, סחרור אדיר של יצרים וכדומה. למעשה, מצוות הלא-תעשה לא משחררות אותנו מהיצרים. להיפך, הן עוסקות בהם כל הזמן. אביא להלן דברים מהאדמו"ר הזקן, ואנסה לבאר אותם על פי דעתי:

"כי רמ"ח פיקודין (מצוות) - רמ"ח פיקודין דמלכא, שהן כלים ומשכן להחיות הנמשך ומתפשט בהם מעצם הנפש, אבל ה'לא תעשה', אין החיות ואור אין סוף מבחינה זו מתלבש בגילוי הנפש, אלא בבחינת העלם. לפי שאין כנפש כלי ומשכן להשראת אור אין סוף בבחינה זו להיות בחינת גילוי ממש, אלא בבחינת שלילה, בחינת "לא", כמו שנאמר "בארץ לא זרועה", שהיא זרועה בבחינת "לא".

וכמו שמבואר במקום אחר, שזהו עניין דביקת הנפש באלוקות למעלה בשרשה, בבחינת 'סובב', 'ישת חושך סתרו', בחינת חושך ולא אור נגלה, שאי אפשר להגיע לבחינה זו בבחינת מעשה המצוות אשר יעשה אותם האדם, אלא בבחינת לא תעשה, שהוא בחינת שלילה ולא!"

ביאור הדברים: רמ"ח מצוות עשה הן דרכים להכיל בתוכנו אור אלוקי, אבל מצוות הלא-תעשה אינן מזרימות חיות אל הנפש, שהרי כל מהותן היא שלילה, אי-קבלה, של אנרגיות מסוימות. מדוע יהודים דוחים את האנרגיות הללו? מכיוון שאין ביכולת הנפש האנושית להכיל את העוצמות האדירות של גילויי האלוקות הללו באופן חיובי, יהודים מכילים את אנרגיות התווה האלה באופן של שלילה. יחסים של שלילה אינם יחסים של התעלמות! אלה יחסים של התנגדות עזה מאוד, שיוצרת קשר אמיץ שקשה לנתק. בין שני קצוות המנוגדים זה לזה, יש למעשה פער די קטן. בניטו מוסוליני, לדוגמה, היה סוציאליסט ומרקסיסט נלהב לפני שנעשה פאשיסט קיצוני.

כאשר ילד רוצה קשר עם ילדה שלא מחבבת אותו, הוא מושך לה בצמות. אלה יחסים עכורים של אחר באחר. הילד מבין שאין לו יכולת ליצור יחסי אהבה עם אותה הילדה, שלא מתעניינת בו, ולכן הוא בוחר להילחם איתה (גם זה סוג של קשר קרוב מאוד). היהודי מבין שאין לו יכולת להכיל את כל אנרגיות התווה שהגוף מתאוה להן, ולכן הוא בוחר להכיל את האנרגיות הללו באופן של 'לא', של התרסה, של שלילה שלהם. הוא נלחם

¹ רש"ז מלאדי, 'לקוטי תורה' על שיר השירים, דף ז' עמוד א, הוצאת קה"ת, ניו יורק.

איתם, ובכך מלחים את עצמו אליהן. כך הוא זוכה לזיקה חזקה מאוד לאורות יותר גבוהים מהאור לו הוא זוכה בלימוד הגמרא והנחת קוביות שחורות על הראש.

ברית המילה – הסרת ההצנעה

במקום אחר, בדרשותיו על פרשת תזריע,² דן האדמו"ר הזקן בפעולת ברית המילה. לכאורה, זוהי הדוגמה הקלאסית לתיקון ועידון של כל התוהי שבאדם. מה שאנו מכנים 'ברית'. אך הברית של האדמו"ר הזקן אינה הסובלימציה שמפעיל האגו הפרוידיאני, החושש שהיצרים הבהמיים שבו יגררו אותו מטה, ולכן מגביל אותם. המושג סובלימציה לדעתי אינו מושג יהודי, אלא גויי. הנוצרי תופס את היצר כשטן אדיר, שצריך להילחם בו עד כדי מסירות נפש או להיכנע אליו – אלו הן שתי האפשרויות היחידות בעולם המערבי: הינרות לא-מוצלחת מהנאות העולם או כניעה ליצרים עד כדי התבהמות ושבירת המבנה החברתי-מוסרי.³ האדמו"ר הזקן מגדיר את מושג הברית דווקא כמושג של חשיפה, של הסרת ההצנעה מעל מקור התוהו והמיניות. לכאורה זוהי פעולה המנוגדת לחלוטין לאינטרס היהודי, ששואף לתיקון, ברית, ביתיות. אלא שהברית היהודית לא מתרחשת ביום הראשון לחיי האדם. קודמת לכך השבת, שתמיד תחצוץ בין יום הלידה לברית המילה. המדרש משווה את היחסים בין השבת לברית המילה כאל שתי נשים ההולכות יחדיו, שאיננו יודעים איזו מהן השפחה ואיזו הגברת. ברגע שנראה את האחת מפנה מקום לשנייה, נדע שהיא השפחה והשנייה היא הגברת. כך גם מצוות המילה ויום השבת: אמנם, לפני שהיהודי זוכה להסרת הכיסוי מעל כוחות התוהו שבו הוא נאלץ לשישה ימים של עבודה, ולאחריהם ליום מנוחה מאוד מסוים ומוגבל (ובלשון המהר"ל: 'קדושה בתוך הטבע'). אך לאחר יום השבת הוא זוכה להסרת ההגבלות ולאור ש'למעלה מסדר והשתלשלות' בלשון האדמו"ר הזקן.

מה משמעות ההתעקשות של האדמו"ר הזקן שהפניית העורף שלנו, כאנשים מאמינים, כלפי היצר המפרק את המוסר והסדר החברתי, אינה בריחה מן היצר אלא קיום מערכת יחסים איתו?

ראשית כל, כנראה שיש כאן איתות חיובי כלפי אותם אורות דתוהו: איננו שוללים אתכם לנצח. להיפך – בגלל שאנו רוצים בכם כל כך, אנחנו מסרבים לאכול את הפרי בוסר, טרם הבשלתו. אנו ממתנינים לשעת כושר בה לאחר כל אותן הגבלות שהנחנו, כל אותן שבתות, אותות ובריתות ששמרנו, נוכל להכיל את אותם אורות תוהו, תוהו באמת, בתוך חיינו, בתוך התיקון. תוהו בתוך גבולות הוא דווקא מרגש ומעניין יותר.

² שם, על פרשת תזריע, דף כ"א.

³ אפשרות שלישית היא אפשרות של סירוס עצמי, חיים למען העבודה והפרנסה, ריצה אחרי הקיום היומיומי וסגירת החדש. אלו חיים ללא ארוס לכאורה, למרות שבשוליהם יש לא מעט לחם ושעשועים.

שנית, אדמוה"ז אינו אומר 'כן' לעצם החטא שנגרם כתוצאה מגילוי אורות דתוהו, אלא לאנרגיה התוהית עצמה שלפני סדר והשתלשלות. לפני שאלת דרך המימוש והחלוקה ל'טוב' ו'רע', ובשפה פסיכולוגית-הלכתית: לפני קביעת כיוון המימוש של הדחפים, כלפי חטא או מצווה. אנו אומרים 'כן' מפני שאנרגיה אדירה כזו, שלמעלה מסדר והשתלשלות, קרובה יותר לקב"ה מאשר מצוות תלמוד תורה, למשל. מה שהופך אדם ליהודי זה האם לאחר שהוא שם הגבלות וצמצומים הוא יודע גם לפתוח, להסיר את העורלה המפרידה בינו לבין אורות שלמעלה מהצמצומים. אחרת הוא סתם אקדמאי שקורא ספרים.⁴ ואולי זו גם הסיבה לסילוק 'קוסטא דחיותא', לחלוחית החיות, שאבדה מעולם הישיבות וניתנה לעוברי עבירה. צריך לשאוף למקום של יריעות שלמה, לבית המקדש, שתחת יריעותיו יש שלום, אין חלוקה לטוב ורע, אלא רק אור שלמעלה מההשתלשלות המפלגת הזאת.

המשיח, החמור והגללים

בפרק חלק⁵ במסכת סנהדרין, העוסק בגאולה, מופיע שיח מרתק בין עולא לרב יוסף לגבי ימי המשיח, המתוארים כימים קשים. עולא אומר על המשיח – "יתיה ולא אחמיניה" (תרגום: "יבוא, ולא אראנו". כלומר, אינו רוצה לראות את המשיח), ואילו רב יוסף אומר – "יתיה, ואזכיה דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה" ("יבוא, ואזכה לשבת בצל גללי חמור"). רב יוסף מבקש לשבת בצל גללי החמור. בדרך כלל קוראים את הפתגם הזה כביטוי לאמונה האדירה של רב יוסף על מעלתה של הגאולה על אף החושך שיש בה, אך אני טוען שהאמונה של רב יוסף בגאולה היא דווקא בגלל החושך הגדול שיהיה בה. רב יוסף מבקש לשבת בצל, במקום שהוא כל כך שחור, עד כדי כך שהוא זה שבעצם מבטא את גילוי האלוקות הכי גדול ("ישת חושך סתר").

המשיח של רב יוסף בעצם שונה מהמשיח המוכר מהשיח האורתודוקסי, הלא הוא משיח בן דוד, המתקן, זה שאנחנו כדתיים מתורבתים רוצים אותו – המשיח שרוכב על החמור. המשיח של רב יוסף הוא משיח אחר – צל גללי החמור הם המשיח בעצמו. הם הדבר, הם הסיפור! לא הרב החשוב שרוכב על החמור ואומר דברי תורה. רב יוסף הולך לגמרי עם משיח בן יוסף, עד המקום של 'אשת חיל עטרת בעלה'. כמו ר' אבהו,⁶ גם הוא מכיר בכך ש"מקום שבעלי תשובה עומדין שם – צדיקים גמורים אינם עומדין שם", בכך שהקב"ה אומר "שלום שלום לרחוק ולקרוב" – קודם אומר שלום למי שהיה 'רחוק', ורק אחר כך למי שהיה 'קרוב' – כי בעצם זה שהכי רחוק הוא הכי קרוב ('סופן נעוץ בתחילתן'), כלומר: הנערים ה'עבריינים' הם הסיכוי של החברה שלנו. רק מהם יכול לצאת משיח. מהם

⁴ אני כשלעצמי מתקשה פעמים רבות להבחין בין ישיבה לאוניברסיטה: בשני המקומות עסוקים בלקרוא אותיות.

⁵ סנהדרין צ"ח.

⁶ שם, צ"ט ע"א.

קונטרס סיוון תשע"א

משיח עבדקן – או צל גללי החמור?

או מכל אחד אחר שמכיר בכוחות התוהו שבו ומוכן להאיר להם פנים, לחכות למשיחיות שבהם. ואולי בעצם לא לחכות לה, אלא פשוט לשכון בה.

ברצוני להודות לכל הראויים לכך, ובפרט לבית הישיבה שנתן לי מקום במשך קרוב לשנתיים.